ISSN 2526-3609

Η γλώσσα του «άλλου» στην αρχαιότητα από το 4.000 π.Χ. έως σήμερα

The language of the "other" in antiquity from 4.000 B.C. until today

Κωνσταντίνα Κοτσοβού
Πανεπιστήμιο Πατρών
Ραφαήλ Πολύζος
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Η ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία αποτελεί κλάδο της γλωσσολογίας, ο οποίος μελετά εις βάθος τις γλωσσικές οικογένειες και αναλύει τα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά, τα οποία μοιράζονται και τις καθιστούν συγγενικές. Στόχος αυτού του άρθρου δεν είναι άλλος από το να μας αναγάγει στο μακρινό παρελθόν και να αναδείξει τις συστηματικές γλωσσικές ομοιομορφίες τόσο εντός ελλαδικού χώρου όσο και άλλων περιοχών στο γεωγραφικό φάσμα της Ευρώπης και της Ασίας, οι οποίες αποτελούν αδιαμφισβήτητη απόδειξη της ύπαρξης μίας κοινής γλωσσικής μήτρας, μίας γλωσσικής προγόνου, μίας πρωτογλώσσας, που συμβατικά αποκαλούμε Πρωτοινδοευρωπαϊκή (*ΠΙΕ). Μετά από μια σύντομη ιστορική αναδρομή καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως Ευρωπαίοι και Ασιάτες μοιραζόμαστε κοινά γλωσσικά αγαθά, που κοσμούν την πολιτισμική μας κληρονομιά.

Abstract

Historical-comparative linguistics is a branch of linguistics which studies linguistic families in depth and analyzes the common linguistic features that are shared and related. The purpose of this article is to transfer us to the distant past and highlight the systematic linguistic similarities both within Greece and elsewhere in the geographical range of Europe and Asia which are unequivocal proof of the existence of a linguistic commonality, a common linguistic ancestor, a conventionally called Proto-Indo-European language (*PIE). After a brief historical overview we will come to the

conclusion that Europeans and Asians share common linguistic goods, which adorn our cultural heritage.

Η ινδοευρωπαϊκή οικογένεια των γλωσσών αποτελείται από ένα σύνολο ετερόκλιτων ευρωπαϊκών και πολλών ασιατικών γλωσσών. Μέσα από αυτήν την οικογένεια αναδείχθηκαν η ελληνική, η λατινική τα ινδοϊρανικά και πλήθος άλλων μεταγενέστερων γλωσσών. Μπορεί οι ομιλητές αυτών των χωρών να είχαν στοιχειώδεις πολιτισμικές, θρησκευτικές και πολιτικές διαφορές μεταξύ τους, ωστόσο τους ένωνε η κοινή μήτρα από όπου είχαν προέλθει γλωσσικά. Έτσι, μπορεί για τους Έλληνες οι άλλοι λαοί να ήταν βάρβαροι πολιτισμικά, παρόλα αυτά συγγένευαν γλωσσικά.

Η ελληνική γλώσσα από την εποχή του Ομήρου που πρωτοεμφανίστηκε μέχρι και στα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ήταν ένα κράμα διαλέκτων, χωρίς να στηρίζεται σε μια κοινή γλωσσική μορφή. Οι ομιλητές των γειτονικών διαλέκτων δεν είχαν κάποιο πρόβλημα συνεννόησης, εν αντιθέσει με εκείνους που βρίσκονταν σε απομακρυσμένες γεωγραφικές περιοχές μεταξύ τους (Χριστίδης, 2005: 147).

Οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι διαιρούνταν σε τρεις ομάδες: στην ανατολική ομάδα, στη δυτική ομάδα και στην αιολική ομάδα. Στην πρώτη ομάδα ανήκε η αττική, η ιωνική, η αρκαδοκυπριακή και η παμφυλιακή διάλεκτος. Στη δυτική ομάδα συγκαταλέγονταν η δωρική και κάποιες βορειοδυτικές διάλεκτοι (Αιτωλία, Ήπειρος, Μακεδονία). Τέλος, η αιολική ομάδα περιελάμβανε τη Λέσβο, τη Βοιωτία και τη Θεσσαλία που χωριζόταν σε τρεις υποδιαλέκτους: την Πελασγιώτιδα, τη Θεσσαλιώτιδα και την Ιστιαιώτιδα (Χριστίδης, 2005: 147-148).

Η γνώση και οι πληροφορίες σχετικά με τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους προέρχονται από γραπτά κείμενα. Η αττική διάλεκτος εντοπιζόταν σχεδόν σε όλα τα γραπτά κείμενα (φιλοσοφικά, λογοτεχνικά, ρητορικά) επειδή αποτελούσε μία ισχυρή πόλη-κράτος για εκείνη την εποχή. Όσον αφορά τις υπόλοιπες διαλέκτους οι πληροφορίες κατανέμονται άνισα στον χρόνο. Για την κρητική διάλεκτο υπάρχουν επιγραφές από τον 7^{ο} αιώνα π.Χ., για την αρκαδική από τον 6^{ο} αιώνα και για την παμφυλιακή από τον 4^{ο} αιώνα (Χριστίδης, 2005: 148-149).

Ο διαχωρισμός των ανατολικών διαλέκτων από τις δυτικές στηριζόταν πάνω σε τέσσερις βασικές διακρίσεις. Οι ανατολικές διάλεκτοι έφεραν ως κατάληξη **–σι** π.χ. δίδωσι (γ΄ ενικό πρόσωπο του ρήματος δίδωμι στον ενεστώτα), ενώ οι δυτικές **–τι** π.χ. δίδωτι. Αν εξεταστούν τα δύο σύμφωνα **τ(t)** και **σ(s)** παρατηρείται ότι το **σ** προφέρεται

πιο μπροστά στο στόμα από ότι το **τ**. Στις ανατολικές διαλέκτους το **τ**, επηρεασμένο από τη «γειτονιά» του μπροστινού φωνήεντος **ι**, εξελίχθηκε σε **σ**, δηλαδή πιο μπροστινό σύμφωνο. Αυτό έγινε μόνο στις ανατολικές διαλέκτους, ενώ οι δυτικές το άφησαν έτσι αναλλοίωτο αποδεικνύοντας και με αυτόν τον τρόπο τον συντηρητισμό τους. Αυτή ήταν μια πρώτη βασική διάκριση. Μία δεύτερη βασική διάκριση ήταν η εξής, εκεί που οι ανατολικές διάλεκτοι είχαν **η,** δηλαδή μακρό **[e],** οι δυτικές έχουν μακρό **[a] (=αα)**. Το μήτηρ εντοπιζόταν στην ανατολική, ενώ στη δυτική μάτερ. Συν τοις άλλοις, στις ανατολικές διαλέκτους απουσίαζε το **F** (δίγαμμα) κάτι που υπήρχε στις δυτικές π.χ. ἐργάζομαι (ανατολικές), Fεργάζομαι [wergázdomai] (δυτικές). Τέλος, στις ανατολικές διαλέκτους και κυρίως στην ιωνική χάθηκε ο φθόγγος **[h]**, ενώ διατηρήθηκε στις δυτικές. Στις δυτικές το οριστικό άρθρο **(ο,η)** προφερόταν **[ho]**, **[hee]** και γραφόταν **ὁ**, **ἡ**, στην ιωνική προφερόταν **[o]**, **[ee]** και γραφόταν **ὀ**, **ἠ** (Χριστίδης, 2005: 149-150).

Ανάλυση αρχαίων ελληνικών διαλέκτων

Η αρκαδοκυπριακή διάλεκτος συγγενεύει με τη μυκηναϊκή διάλεκτο, όπως είναι ευρέως γνωστή μέσα από τη γραμμική Β. Τόσο στη μυκηναϊκή όσο και στην αρκαδοκυπριακή διάλεκτο, η κατάληξη του γ΄ ενικού προσώπου των μέσων ρημάτων είναι **–τοι** και όχι **–ται** π.χ. εὔχετοι (μυκηναϊκή e-u-ke-to) αντί εὔχεται. Εκτός αυτού το **ο** γίνεται **υ [u]** και στις δύο διαλέκτους π.χ. ἀπύ αντί ἀπό. Η μυκηναϊκή διάλεκτος εντοπίζεται στα κείμενα της γραμμικής Β, χρονολογείται κατά τον 13ο αιώνα π.Χ. και απέχει εξακόσια χρόνια από τις αρχαίες διαλέκτους που είναι γραμμένες σε αλφαβητική γραφή. Η μυκηναϊκή κατατάσσεται στις ανατολικές διαλέκτους καθώς μαρτυρείται η κατάληξη **–σι** και όχι **–τι** π.χ. di-do-si= δίδωσι. Επίσης παρόλο που ανήκει στις ανατολικές διαλέκτους, βρίσκεται ο τύπος **F** και διατηρείται το μακρό φωνήεν **ᾱ** , ενώ κανονικά οι ανατολικές έχουν μακρό **η [e]** π.χ. κόρFα [kórwa]. Ουσιαστικά, οι ανατολικές και οι δυτικές διάλεκτοι δεν είχαν ακόμη διαχωριστεί κι έτσι διατήρησαν το μακρό **ᾱ** (Χριστίδης, 2005: 150-152).

Η αιολική ομάδα διαιρούνταν στη θεσσαλική, στη βοιωτική και στη λεσβιακή ομάδα. Πρωτοεμφανίστηκε στην περιοχή της Θεσσαλίας και διασπάστηκε σε τρεις διαφορετικές ομάδες. Στην αττική διάλεκτο υπάρχει η λέξη **τέταρτος**, ενώ στη θεσσαλική **πέτροτος** και στη βοιωτική **πέτρατος**. Επιπλέον, οι λέξεις **στρατηγός** και **μαλθακός** της αττικής διαλέκτου, αντιστοιχούν στην αιολική διάλεκτο στους τύπους **στρόταγος**, **μόλθακος**. Έτσι, παρατηρείται πως ο τόνος είναι αναβιβαστικός καθώς

τονίζεται στην προπαραλήγουσα. Στην αττική διάλεκτο, ο τύπος της δοτικής του ουσιαστικού **κτῆμα** είναι **κτήμασι**, ενώ στην αιολική **κτημάτεσσι**. Στις υπόλοιπες διαλέκτους το όνομα του πατέρα ήταν στη γενική π.χ. Σωκράτης **Σωφρονίσκου**, ενώ στις αιολικές διαλέκτους παρουσιάζει την κατάληξη **–ιος**: Σωκράτης **Σωφρονίσκιος**. Στην αρχαία Ελλάδα, εκτός από τις ήδη γνωστές διαλέκτους της αρχαίας ελληνικής γλώσσας μιλιούνταν και άλλες γλώσσες. Οι γλώσσες αυτές μιλιούνταν από γειτονικούς λαούς που ήταν όμοροι των ελληνικών κέντρων (Κάρες, Θράκες, Φρύγες, Λύδοι, Σκύθες και Ιλλυριοί). Οι ξένοι λαοί συναναστρέφονταν με τους γηγενείς Έλληνες και ήταν είτε έμποροι είτε τεχνίτες είτε ακόμη και δούλοι (Χριστίδης, 2005: 153-155).

Αττική διάλεκτος

Η αττική διάλεκτος αποτέλεσε τη διάλεκτο της Αθήνας, της πιο ισχυρής και ακμάζουσας πόλης του ελληνισμού κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. Οι Αθηναίοι με ιωνική καταγωγή ήταν οι κυρίαρχοι στο μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού κόσμου.

Η ιωνική διάλεκτος ήταν η μήτρα της συγγραφής φιλοσοφικών έργων (Θαλής, Ηράκλειτος, Εμπεδοκλής), ιστορικών έργων (Ηρόδοτος) και ηρωικών επών (Όμηρος). Αυτός ο συγκερασμός της ιωνικής με την αττική έφερε τη λεγόμενη αττικοϊωνική διάλεκτο, μια ευρέως διαδεδομένη διάλεκτο που όλο και περισσότεροι Έλληνες τη μιλούσαν, γιατί τη χρειάζονταν. Γνωστό παράδειγμα οι Μακεδόνες, όπου η αριστοκρατία και οι βασιλιάδες τη μιλούσαν στις επίσημες περιστάσεις, επειδή η διάλεκτος αυτή προσέδιδε κύρος στους ομιλητές της καθώς ήταν η γλώσσα της πιο ισχυρής πόλης της Ελλάδας.

Αυτή η διάλεκτος έγινε η κοινή γλώσσα όλου του κόσμου, που ήταν είτε ελληνόφωνος είτε αλλόγλωσσος, αλλά είχε ανάγκη να μιλήσει αυτήν τη διαδεδομένη γλώσσα. Μέσα λοιπόν από την αττική διάλεκτο δημιουργήθηκε η κοινή ελληνική, που εξαφάνισε τις υπόλοιπες διαλέκτους. Η διάδοση και εξάπλωση της αττικής γλώσσας ως κοινή εφαρμόστηκε με τον Μέγα Αλέξανδρο με τις κατακτήσεις του έως την Αίγυπτο και την Ινδία και αποτέλεσε την πρώτη lingua franca της αρχαιότητας (Χριστίδης, 2005: 155-157).

Λογοτεχνία και διάλεκτοι

Το κάθε λογοτεχνικό είδος χρησιμοποιούσε για γλώσσα τη διάλεκτο της περιοχής όπου είχε πρωτοεμφανιστεί. Η ελεγεία που εμφανίστηκε στα ιωνικά παράλια είχε ως διάλεκτο την ιωνική, ενώ η μελική ποίηση που απαγγελλόταν από ένα άτομο με τη

συνοδεία λύρας ή αυλού εμφανίστηκε στη Λέσβο και ήταν γραμμένη στη λεσβιακή διάλεκτο. Στα αρχαία δράματα, τα χορικά ήταν γραμμένα στη δωρική διάλεκτο παρόλο που οι τρεις τραγικοί ποιητές ήταν ομιλητές της αττικής διαλέκτου. Τέλος, η γλώσσα των επών (Ιλιάδα και Οδύσσεια) ήταν μια τεχνητή γλώσσα, ένα κράμα από στοιχεία της αιολικής και ιωνικής διαλέκτου και απουσίαζαν τα δωρικά διαλεκτικά στοιχεία. Η γλώσσα αυτή συντέθηκε για τις ανάγκες της επικής ποίησης και δεν μιλήθηκε ποτέ από τους φυσικούς ομιλητές (Χριστίδης, 2005: 157-158).

Αττικισμός

Το κίνημα του αττικισμού εμφανίστηκε στα χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού και κορυφώθηκε τον 3ο αιώνα μ.Χ. Υποστήριζε την επιστροφή στην αττική διάλεκτο του 5ου αιώνα π.Χ. και υποτιμούσε την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής του.

Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου προκάλεσαν και την εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας μέχρι τα βάθη της Ασίας. Έτσι, η ελληνική γλώσσα αφομοιώθηκε με γλώσσες άλλων περιοχών και αποτέλεσε τη δεύτερη γλώσσα των κατοίκων της ανατολής. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, για τους αττικιστές οι αλλαγές αυτές και η εισροή δανείων δεν αποτελούσαν αλλαγές αλλά φθορά, αλλοίωση και παρακμή. Σκοπός τους ήταν η αναγέννηση της παλιάς ένδοξης αττικής γλώσσας, που είχε μετεξελιχθεί στην κοινή κι επιθυμούσαν να επαναφέρουν την ευκτική, το απαρέμφατο και τη δοτική που είχαν υποχωρήσει στην κοινή (Χριστίδης, 2005: 191).

Η γέννηση της Ιστορικοσυγκριτικής Γλωσσολογίας

Μεταφερόμαστε στο 1786 τη χρονιά, όπου ο Sir William Jones διακήρυξε την πιθανή γενετική σχέση ανάμεσα στη σανσκριτική και πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, όπως ελληνική και λατινική, θέτοντας τοιουτοτρόπως τα θεμέλια για την ανάπτυξη της ινδοευρωπαϊκής και ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας. Προχωρώντας προς το 19ο αιώνα, σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή έπαιξε ο γερμανός διανοητής και γλωσσολόγος Friedrich Schlegel, ο οποίος μελέτησε τη σανσκριτική γλώσσα και έγινε για πρώτη φορά λόγος για τον όρο «συγκριτική γραμματική» και για τις αρχές, που καθορίζουν γενετικές σχέσεις ανάμεσα σε γλώσσες. Το κορυφαίο έργο του Franz Bopp, που του χάρισε το όνομα του «πατέρα» της συγκριτικής γλωσσολογίας τελειοποιήθηκε το 1820 με τίτλο *Analytical Comparison of the Sanskrit, Greek, Latin and Teutonic Languages, Shewing the Original Identity of their Grammatical Structure*. Παρά το γεγονός ότι η ιδέα της αποκατάστασης της πρωτογλώσσας ανάγεται στον Schleicher,

ο Bopp ήταν ο πρώτος που επιχείρησε να ασχοληθεί με το μεθοδολογικό ερώτημα σχετικά με τη δυνατότητα και τη χρησιμότητα της αποκατάστασης γλωσσικών πρωτοτύπων. Ο κορυφαίος Δανός γλωσσολόγος Ramus Rask διατύπωσε νόμους, που διέπουν τις φωνολογικές αλλαγές, και έθεσε τα θεμέλια για τον «Κανόνα του Grimm». Ο Jacob Grimm διατύπωσε την πρώτη ιστορική γραμματική της ινδοευρωπαϊκής με τίτλο *Deutsche Grammatik*. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως ο Sir William Jones εισήγαγε την έννοια των γλωσσικών νόμων με τη μορφή κανονικοτήτων και ακολούθησαν οι Bopp, Rask, Grimm και άλλοι με τη μορφή γλωσσικών κανόνων. Με τον ερχομό, λοιπόν, των Νεογραμματικών κυριαρχεί πλέον η ιδέα της συστηματικότητας στις συγκρίσεις. Ο Schleicher, επίσης επέμεινε στη συνολική αποκατάσταση της πρωτογλώσσας σε φωνολογικό, μορφολογικό ακόμα και συντακτικό επίπεδο. Τέλος, φτάνοντας στα τέλη 19ου με αρχές 20ού αιώνα τα θεμέλια της επιστημονικής γλωσσολογίας έχουν τεθεί και διευρύνονται με τον δομισμό του Ferdinand de Saussure, καθώς και με τη διατύπωση δύο θεμελιωδών αρχών από τους Νεογραμματικούς, πρώτον την έννοια των φωνολογικών νόμων και δεύτερον τον ρόλο της αναλογίας στη γλωσσική αλλαγή. Συνοψίζοντας, ιστορική γλωσσολογία είναι ο κλάδος της γλωσσολογίας, που εξετάζει την ιστορική εξέλιξη των γλωσσών, καθώς και τη μεταξύ τους σχέση. Η συγκριτική γλωσσολογία θεωρείται κλάδος της, αν και πολλές φορές αναγόμαστε στον από κοινού όρο «ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία», καθώς ο ένας κλάδος αποτελεί συμπλήρωμα στη μελέτη του άλλου και αντίστροφα. Βασικότερο εργαλείο της δεδομένης επιστήμης αποτελεί η επανασύνθεση, σύμφωνα με την οποία εξετάζουμε τα ήδη υπάρχοντα γλωσσικά δεδομένα με σκοπό να επανασυνθέσουμε την αρχική μορφή της πρωτογλώσσας, γνωστή ως Πρωτοϊνδοευρωπαϊκή, η οποία αποτελεί την κοινή μητέρα όλων των Ευρωπαϊκών και πολλών γλωσσών της Ασίας και όλες μαζί αποτελούν τη γλωσσική οικογένεια γνωστή ως Ινδοευρωπαϊκή οικογένεια γλωσσών. Συνεπώς, γίνεται πλήρως κατανοητό πως όλοι εμείς, από τον μετανάστη προερχόμενο από την Ινδία μέχρι τον μεσοαστό Έλληνα, μέχρι τον μεγαλοεπιχειρηματία Γερμανό έχουμε κοινό γλωσσικό πρόγονο και όπως γνωρίζουμε η γλώσσα αποτελεί το μέγιστο στοιχείο που γεννάει, μεταβιβάζει και κρατάει ζωντανό τον πολιτισμό μας. Άρα, πόσο «άλλος» μπορεί να είναι κάποιος που μοιραζόμαστε κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και πόσο μάλλον μία κοινή μητέρα γλώσσα; Απαραίτητο είναι να σημειωθεί και να αναλυθεί προς τη βέλτιστη αντίληψη των προλεγόντων διατυπώσεων πως η μέθοδος με την οποία αποδεικνύουμε πως δύο γλώσσες είναι συγγενικές και ανήκουν στην ίδια οικογένεια γλωσσών είναι η

συγκριτική μέθοδος. Μία μέθοδος η οποία έχει υποστεί έντονη κριτική, αλλά παραμένει άκρως επιστημονική και κυριαρχεί ως το βέλτιστο εργαλείο. Αποτελεί ταυτόχρονα θεωρία και μέθοδο, πρέπει όμως να εφαρμόζεται κάτω από ορισμένα κριτήρια, ούτως ώστε να μην οδηγηθούμαστε σε λανθασμένα αποτελέσματα.

Άραγε αυτό το υπέρτατο πολιτισμικό αγαθό, που λέγεται γλώσσα μας διαχωρίζει ή μας ενώνει; Τα ερωτήματα φέρουν μόνο μία απάντηση και εκείνη είναι πως η γνώση είναι δύναμη και μας αποδεικνύει πως όσο περισσότερα γνωρίζουμε για την πολιτισμική μας πορεία, τόσο καλύτερα κατανοούμε την πολυπλοκότητα του σημερινού κόσμου και πόσο σημαντικός είναι «ο κάθε ποιος άλλος».

Βιβλιογραφία

Giannakis, G. (2005). *The Indoeuropeans*. Athens: Kardamitsa.

Joseph and Janda, Brian D. & Richard D. 2003. *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell Publishing Ltd.

Xristidis, A.-Ph. (2015). *History of the ancient Greek language*. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.